

Posudek bakalářské práce

Veroniky Novotné

Otázky bilingvismu a jeho projevy v různých jazykově-kulturních společenstvích

(vedoucí práce PhDr. Věra Lendělová, CSc.)

Ústav východoevropských studií

FF UK 2014

Téma bakalářské práce je zvoleno velmi dobře, bilingvismus je opravdu velmi frekventovaným předmětem zkoumání, snad je trochu nadneseno to, že jde o rys posledních let, zejména v západní lingvistice je bilingvismus na výsluní badatelského zájmu již mnoho desítek let. Je pravda, česká jazykověda jej objevila teprve v posledních 20 letech, ale její dosavadní výsledky prozatím asi nelze hodnotit v superlativech. Autorka předložené práce se rozhodla rozhojnit tematiku pohledem na jazykovou situaci ukrajinskou a – dle jejích slov – nejčastější bilingvismus ve Východní Evropě – ukrajinsko – ruský (s. 45). To je záměr velmi záslužný, ale jen v tom případě, kdyby v teoretické části autorka pracovala širše s literaturou, která k tématu již existuje (namátkou jen několik knižních titulů z poslední doby: práce L. Masenko, Besters-Dilger, J., ed. *Language policy and language situation in Ukraine: analysis and recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009, *Russkij jazyk v uslovijach jazykovej i kul'turnoj polifonii*. Naučnoje izdanije. Moskva: Izdatel'skij centr "Azbukovnik", 2011, Wilson, A. *The Ukrainians : Unexpected nation*. New Haven: Yale University Press 2000, T. Kuzio (Ed.), *Contemporary Ukraine: Dynamics of post-soviet transformation* (pp. 99-113). New York: M.E. Sharpe. T. Kuzio, & P. D'anieri (Eds.), *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine* (pp. 71-102). Westport, CT: Praeger.). Velmi dobrá odborná literatura existuje i k otázce suržyku a trasjanky.

Práce si klade dva cíle: věnovat se bilingvismu především dospělých (typy bilingvismu a typy bilingvních rodin, bilingvní výchova) a přispět k jeho popisu analýzou materiálu získaného od vysokoškolsky vzdělaných respondentů z Ukrajiny (120 respondentů) a Běloruska (6 respondentů) a prozkoumat otázku počtu bilingvních mluvčích obyvatel (není zřejmé odkud, viz abstrakt).

Studentka v úvodu stručně charakterizuje některé aspekty vývoje jazykové situace na Ukrajině a v Bělorusku, ovšem zcela bez odkazů na odbornou literaturu. Přehled je nekomplexní, povrchní (mmj. vůbec nezmiňuje významnou přítomnost např. jidiš), zjednodušující a velmi nediferencovaný z hlediska časové osy (výklad ani nesleduje přirozenou posloupnost dějů) i podmínek fungování jednotlivých jazyků. Území historicky spadající pod nadvládu Ruska asi nelze z historického hlediska nazývat proruský orientovanými (s. 6). Ačkoli jistě není cílem práce se vývojem jazykové situace zabývat, takto pojatý vstup do tematiky čtenáře spíše zmate, než zorientuje.

Teoretická část práce (kap. 2-3) ukazují autorčino soustředění na 3-4 česky psané (nebo překladové) tituly, jež jí však zavedly velmi daleko od cílů, které si klade praktická část práce. Ačkoli se sama práce zabývá bilingvismem dospělých, 2. kapitola, jež je zaměřena na psycholingvistickou analýzu bilingvismu, je cele věnována vzniku řeči, osvojení jazyka a bilingvismu u dětí.

Obě kapitoly mají logicky vystavěnou páteřní strukturu. Na druhou stranu však se v nich uvádí množství sice velmi zajímavých fakt a myšlenek, které však nijak nesouvisí s řešenou problematikou (např. problematika osvojování jazyka v extrémních situacích na začátku kapitoly). Je zřetelné, že autorka je pojímá spíše jako přehled vlastního pronikání do problematiky, než teoretický základ připravovaného výzkumu (podrobný popis počátečních fází mluvení u dítěte). Propedeutický charakter textu vede k uvádění i velmi triviálních skutečností (např. popis učení se jazyku, s. 10, včetně elementárních terminologických chyb jako např. v charakteristice homonym jako „slov, která se píšou stejně, ale mají jiný význam“, nebo rady typu „Doporučuje se pro zdravý vývoj dítěte, aby žilo v úplně rodině, protože se oba dva partneři aktivně podílí na jazykové a celkové výchově svého potomka., s. 14). Přitom je zřejmé, že otázky dotazníku, který je východiskem praktické části práce mohly autorce poskytnout materiál k porovnání s popsávanými situacemi, ovšem na obecnější úrovni. Buď měl tedy výklad být výklad cíleně soustředěný k předmětu výzkumu, nebo musí být uváděná fakta uvedena do souvislosti s vlastními úvahami a materiálem a aplikován na ně, pak by ovšem jejich šíře byla značně redukována (např. o příklady bilingvní výchovy a obecné dobré rady k ní). Důslednější soustředění na vlastní předmět výzkumu by možná pomohlo autorce vyvarovat se chyb jako např. v definici interference: „Interference znamená jazyková odchylka pod vlivem působení druhého (slabšího jazyka)“, s. 13. Kromě jiného není např. vůbec jasné, jak je v práci chápán „slabší“, „podřízený“ jazyk (v dotazníku se operuje s pořadím jazyků – první, druhý atd., s pojmem mateřský, druhý jazyk, je vznesen dotaz na dominantní a podřízený jazyk, ale nejsou vyvozeny žádné závěry vzhledem k okolnostem výchovy a jazykové situace v rodině).

Následuje popis řady velmi podstatných a zajímavých aspektů vzniku a rozvoje řeči u dítěte, popis stádií řečového a komunikačního vývoje dítěte bez jakýchkoli závěrů či navazujících myšlenek vzhledem k plánovanému výzkumu.

Autorčiny úvahy o bilingvismu v českém prostředí (včetně odborného) ve 3. kapitole jsou poněkud subjektivní. Přece jen v období první republiky bylo komunikační společenství v ČR výrazně mnohojazyčné, a to i s připomínkou čechoslovákismu v jazykovědě. Poválečné období věnovalo jazykové výchově a výuce též dost prostoru, byť deformovaně v závislosti na ideologických východiscích. V každém případě právě komunikační praxe vyžadovala, aby se otázkám bilingvismu věnovala pozornost, minimálně z důvodů didaktických. Že tehdejší teorie i praxe (především v didaktice) byly velmi rychle antikvovány vývojem po r. 1989, je samozřejmě věc jiná.

Výčty „jazykových vzorců“ na území současného Běloruska a Ukrajiny (celý odstavec neustále přechází od jednoho komunikačního společenství ke druhému) jsou velmi zjednodušené, nediferencované a místy nepřesně popisované (v Haliči a na Volyni: „polština a ukrajinština či latina“, s. 21 – ukrajinština tedy alternovala s latinou jako druhý / další / podřízený jazyk po polštině?). Bylo by daleko přínosnější, kdyby se autorka zaměřila na specifika bilingvismu bělorusko-ruského a ukrajinsko-ruského (resp. v opačném pořadí: nikde však není explicitně uvedeno, zda a co autorka pořadím jazyků popisuje, zda první a druhý jazyk, nebo dominantní a podřízený jazyk, nebo mateřský a další jazyk?) a rozebrala je podrobněji. Některá fakta jsou pak uvedena v praktické části (s. 50 n.). Prohlášení „jak Ukrajina, tak i Bělorusko jsou jazykově

heterogenní, ačkoliv na těchto územích převládá zcela jasně perspektivní mezinárodní ruština“ by bylo nezbytné podpořit statistickými údaji, zejména pro Ukrajinu bych v této věci byla velmi opatrná. Podobně je to s formulací týkající se Běloruska „Následovaly silné represe na nepohodlné lidi, kteří nesouhlasili s komunistickým sovětským režimem, a proto byla zcela všechna inteligence zastřelena.“, s. 22. Bohužel, ani v této části nejsou odkazy na odbornou literaturu, s níž se autorka dle seznamu literatury seznámila a již vyjmenovává na začátku této části práce (s. 21).

Uváděné definice dvojjazyčnosti ve vztahu k prostředí (na různé úrovni abstrakce, s. 19) by měly být doprovázeny citací zdroje, eventuálně by měla být proveden rozbor a kritika, nebo přinejmenším diskuse o různosti definic a jejich pojetí na s. 21 autorka definuje situaci na Ukrajině a v Bělorusku jako bilingvní, protože „lidé hovoří, popřípadě ovládají oba své jazyky na komunikační úrovni“. Je s podivem, že se jako příklad bilingvismu („Jak vypadá takový bilingvismus v praxi?“) neanalyzuje např. některý z dotazníků průzkumu, ale konstruuje se umělý příklad emigrace do ČR nebo se uvádí vlastní původ autorky (s. 20). V Praktické části práce si autorka vytkla za cíl prozkoumat. Podkapitola 3.1. jev jednotlivých částech opřena prakticky vždy o jeden zdroj (J. Průcha s dalšími – druhotnými? – citacemi), dále pak opakuje třídění J. Štefánika opět z jediného zdroje a typy přepínání kódu bez jasně označeného zdroje (s. 27), typy bilingvních rodin jsou doplněny příklady „jazykových vzorců“ částečně z vlastního materiálu (ne vždy však s uvedením též jazyka dítěte (s. 30). Následně se analyzuje řečové chování ve vícejazyčných rodinách včetně volby výchovných metod na základě odborné literatury. Uváděné příklady jsou transliterovány pro češtinu nestandardním způsobem. Bylo by cenné, kdyby tato teorie byla ilustrována přednostně daty z vlastního výzkumu.

Definice a především exemplifikace pojmu bilingvní společnost proti diglosii opět nejsou zřetelně opřeny o zdroje a výklad dle mého poněkud deformuje názory jednotlivých odborníků (podmínky diglosie. Nakonec ani vlastní zhodnocení situace na Ukrajině a v Bělorusku vyznívá poněkud zmatečně (s. 43). Analýza jazykové situace v Kyjevské a Moskevské Rusi a další rozvoj na ruském území, hodnocení současné situace v Rusku, na Ukrajině a Bělorusku – není opřeno o příslušnou literaturu, uvádí konstatační, nenáležitě zobecňující soudy). Údaje o současné nejsou zřejmě aktualizovány od první verze práce z r. 2013 („Pokud by si člověk přečetl ukrajinský tisk, dozvěděl by se, že většina politiků či současný prezident neovládá svůj mateřský ukrajinský jazyk, což je smutný fakt.“, s. 42). Popis suržyku a trasjanky je pěknýl bohužel opět prakticky bez bibliografických odkazů.

Těžiště bakalářské práce je v praktické části (kap. 4). Výzkum má značný rozsah (120 + 6 respondentů, 36 otázek, převážně otevřených, zaměřených jak na shromáždění faktů z jazykové biografie respondentů, tak na zjišťování jejich postojů). Hodnocení má velký význam pro popis ukrajinské situace vzhledem k počtu respondentů. Z hodnocení odpovědí že zřejmé, že dobře šlo popsat a vyhodnotit především otázky faktografické, které prakticky nebyly otevřené. U dalších otázek musela autorka rezignovat na matematické hodnocení a to snižuje hodnotu uváděných výsledků.

Autorka nic neříká o tom, jakým způsobem byly dotazníky vyplňovány, lze předpokládat, že písemně. To přirozeně snižuje možnost výzkumníka se získaným materiálem pracovat, kromě ideální a velmi náročné verze řízeného rozhovoru by bylo vhodné provést alespoň následně

interview (pokud ne na celém vzorku, pak alespoň výběrově). Tak, jak byl výzkum realizován, bohužel značně zužuje interpretační možnosti. Autorka se nezmiňuje vůbec o tom, v jakém jazyce byl dotazník sestaven a v jakém / jakých byl vyplňován.

Zvolené otázky ukazují na velmi ambiciózní záměr. Typ otázek Multiple choice by lépe vyhovoval dalším interpretacím a možnostem provázání (např. způsob osvojení jazyka a rychlost přepínání kódů – byť založena na subjektivním hodnocení). Některé postřehy jsou skutečně zajímavé, i když by připouštěly i další zamyšlení (ot. 21. Jakým způsobem si člověk může naučit a osvojit cizí jazyky?: znamená to, že vlastně nepovažují ruštinu za cizí jazyk?). Autorka ke škodě práce zcela nevyužila možností statistického hodnocení výsledků a možností kombinování parametrů k interpretaci. Její komentář tak zhusta jen verbalizuje čísla z tabulek. Doplňující uvádění „případových studií“ či autopsie spíše narušuje homogenitu výkladu a interpretaci výzkumu. Pokus o uplatnění kvalitativních a kvantitativních principů výzkumu nepovažuji za příliš úspěšný. Bylo by daleko přínosnější citovat z odpovědí respondentů než přebírat cizí materiál. V příloze by bylo ideální uvést alespoň výběrově ukázky zodpovězených dotazníků. . Kontrolní skupina respondentů v ČR není dostatečná pro srovnání a vyvození závěrů. Shromážděný materiál ale rozhodně dává možnosti další práce s ním

Při hodnocení výzkumu bych považovala za podstatné vyvodit závěry z profilu respondentů a eventuálně ve formě hypotézy se zamyslet nad tím, jak a nakolik tento profil ovlivňuje výsledky. Další práce s materiálem by byla velmi vhodná. Za značnou nevýhodu práce považuji prakticky neprovázanou část teoretickou a praktickou. Teoretická část je pragmatickým výběrem zajímavých informací zejména o vniku a rozvoji řeči u dětí, pasáž o bilingvistu zase řeší spíše otázky společenského bilingvistu než individuálního, na něž byl zaměřen vlastní výzkum. Teoretická část tak ukazuje, s čím se autorka seznámila, ale nijak nevysvětluje design vlastního výzkumu. Ten tak zůstává jakoby viset ve vzduchu, což je poté patrné v závěrech práce.

Ne vždy je z textu jasná logika výkladu (např. otázka Kdy nastává přechod od percepce řeči dospělého k porozumění řeči dospělého?, s. 7 Je to možné vysvětlit buď skutečně ne zcela zřetelnou logikou výkladu, nebo nepřesným užíváním terminologie (pojmově rozlišené užívání termínů percepce – vnímání - a recepce, nebo od recepce k produkci?).

Práce s odbornou literaturou. Ve 2. kapitole diplomantka předkládá kompilaci z odborné literatury (2 knihy), místy se sekundárními citacemi a velmi často bez uvedení stránek. Neuvádí odkazy ani tam, kde přejímá definice. Pasáže, které mohly být ověřeny v citované literatuře na základě uvedeného odkazu, ukazují úplnou myšlenkovou závislost na zdroji. Není zřejmé, co znamená výraz“ v BP“ v bibliografických odkazech.

Práci lze vyčíst **terminologickou rozevlátostí**: ve snaze o neopakování termínů se autorka uchyluje k synonymům či parafrázím a obrazným pojmenováním, které ovšem vzdalují její text tradičně pojímanému odbornému stylu charakteristickému pro češtinu. Snad by se tento rys dal přičíst vlivu odborného stylu ruského. (jen z úvodu: jazykový vzorec bilingvistu / bilingvní vzorec ve smyslu dvou koexistujících jazyků v jednom komunikačním společenství, s. 6, míchání místo míšení, jazykové míšeniny za smíšené jazyky, s. 7). Překlady reálií nejsou vždy výstižné, nebo názvy zůstávají přeložené jen zpola (Emžský ukaz, s. 6). Často se ve formulacích užívá postupu synekdochického (opět z úvodu: Sovětský svaz Ukrajinu hluboce poznamenal (s vysvětlením, že obyvatelstvo se bylo nuceno učit

rusky). Autorka často používá prézentu historického, a to včetně konstrukcí s dokonavými slovesy, což je postup v odborné češtině poněkud příznakový (Ukrajina však nevymizí ze sféry veřejného života., s. 7. – vyjadřuje se autorčino přesvědčení, že se to nestane nebo stav, kdy přestože politici a významné osobnosti, jak píše autorka, na veřejnosti ukrajinštinu nepoužívají, ukrajinština zůstává i ve sféře veřejné komunikace?).

Text práce **není zpracován nijak pečlivě**, v pasážích závislých na zdrojové sekundární literatuře jsou četná vyšínutí z vazby a jiné stylistické nedostatky, ale i interpunkční chyby. O nedostatečné závěrečné redakci svědčí např. opakování mezititulku na s. 14. Seznam citací vykazuje značné problémy formátování, formát citací je navíc nejednotný i v seznamu literatury.

Práce má všechny potřebné náležitosti, i když by mohla mít daleko zajímavější přílohy.

Práce má dost závažné nedostatky, pro pracnost zpracování a rozsah vlastního výzkumu a možnosti dalšího využití shromážděného materiálu navrhuji připustit práci k obhajobě a své hodnocení známkou dobře.

V Praze dne 19. 8. 2013.

Prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc.,

Oponentka práce